

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС. ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-12>

ПРАВО НА ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ У ВОЄННИЙ ЧАС

Личак Владислава Сергіївна

студентка магістратури факультету морського права

Науковий керівник: Достдар Руслана Миколаївна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри морського та господарського права

Національного університету кораблебудування

імені адмірала Макарова

м. Миколаїв, Україна

Проблематика забезпечення права людини на захист у воєнний час набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії проти України. Війна створює нові загрози та виклики для реалізації базових прав і свобод, водночас вимагаючи від держави збереження балансу між національною безпекою та гуманістичними стандартами міжнародного права. У період воєнних дій обмежуються окремі конституційні права, змінюється порядок діяльності судових та правоохоронних органів, а також посилюється роль міжнародних механізмів захисту людини. Саме тому постає потреба у ґрунтовному дослідженні нормативних засад, практики застосування та проблемних аспектів реалізації права на захист у таких надзвичайних умовах.

Воєнний час радикально змінює умови функціонування держави, соціальних інститутів та механізмів захисту прав людини. В умовах збройної агресії саме право на захист – комплекс правових гарантій, механізмів і процедур, спрямованих на збереження життя, свободи та гідності людини – набуває першочергового значення. Воєнний стан ускладнює реалізацію прав та створює ситуації, коли держава змушена обмежувати окремі свободи. Однак водночас вона зобов'язана забезпечувати ті фундаментальні права, які не можуть бути порушені за жодних умов. Питання балансу між безпекою та правами людини під час війни стає центральним у наукових дискусіях, що підтверджують численні публікації українських учених.

Юридична природа прав людини передбачає їх універсальність та загальну обов'язковість, однак під час війни механізми гарантування цих прав зазнають суттєвої трансформації. Як зазначає Р. Бойко, «права та свободи людини в умовах воєнного стану мають особливий конституційний вимір, оскільки саме Конституція визначає межі допустимих обмежень і гарантує перелік прав, що не можуть бути звужені навіть за умов загрози національній безпеці» [1, с. 29].

Відповідно до Конституції України (ст. 64), під час воєнного стану не можуть бути обмежені такі ключові права, як право на життя, заборона катувань, право на повагу до людської гідності, свобода думки, право на судовий захист тощо. Таким чином, навіть у надзвичайних обставинах законодавець фіксує непорушне ядро прав, що становлять базову гарантію людяності.

Науковці підкреслюють, що центральним принципом у механізмі обмеження прав під час війни є пропорційність. Як наголошує М. Бредіхіна, «будь-яке обмеження прав у період збройного конфлікту може бути визнане правомірним лише за умов, якщо воно є необхідним, адекватним та прямо пов'язане із забезпеченням оборони держави або захистом життя людей». Такий підхід відповідає міжнародним стандартам прав людини і практиці ЄСПЛ [2, с. 149].

Отже, нормативний вимір права на захист полягає у встановленні меж між інтересами державної безпеки та особистими правами громадян, а також у визначенні механізмів контролю за правомірністю таких обмежень.

Усі інші права людини втрачають сенс, якщо поставлене під загрозу право на життя. Саме тому його захист у воєнний час є домінантним напрямом державної політики. М. Веселов та Д. Єднак підкреслюють, що «в умовах постійних ракетних атак держава повинна створити не лише нормативну, а й матеріальну основу для реалізації права на життя: від ефективної системи оповіщення до належного укриття населення» [3, с. 33].

Захист життя включає: забезпечення роботи системи цивільного захисту; притягнення до відповідальності за воєнні злочини; медичне забезпечення й доступ до швидкої допомоги; гарантії для цивільних у зоні бойових дій; гуманітарну евакуацію. Таким чином, держава повинна не тільки формально гарантувати право на життя, але й створити реальні механізми його забезпечення.

Право на інформацію у воєнний час набуває подвійної природи. З одного боку, інформаційні потоки регулюються з міркувань безпеки: певні дані можуть становити військову таємницю або створювати загрози життю цивільних. З іншого – доступ до правдивої інформації стає необхідною умовою захисту прав людини. А. Славінська зауважує: «Право людини на інформацію у період воєнного стану має бути

реалізоване так, щоб, з одного боку, гарантувати безпеку держави, а з іншого – забезпечувати громадянам необхідний рівень знань для захисту власних прав» [7, с. 131].

У цьому контексті важливими є: прозорість рішень влади щодо обмежень; доступ до інформації про гуманітарні коридори, евакуацію, укриття; протидія дезінформації; правове регулювання роботи медіа. Таким чином, інформаційні права є однією з умов ефективного захисту людини, особливо в умовах гібридної війни.

Під час воєнного стану окремі групи населення потребують посиленого захисту. Наукові матеріали відзначають такі категорії: діти та неповнолітні; внутрішньо переміщені особи; люди з інвалідністю; особи, що утримуються в установах виконання покарань.

Наприклад, Я. Мартинюк звертає увагу, що «захист прав дітей повинен базуватися не лише на національному законодавстві, а й на міжнародних стандартах, зокрема Конвенції ООН про права дитини» [5, с. 60]. На практиці це означає забезпечення евакуації, доступу до освіти, психологічної підтримки тощо.

Питання прав внутрішньо переміщених осіб також є складним. Переміщення людей у межах країни створює додаткові соціальні та правові виклики: оформлення документів, доступ до житла, медичних послуг, соціального забезпечення – для таких осіб держава зобов'язана створити особливу модель захисту.

Щодо осіб, що утримуються в місцях несвободи, навіть під час дії воєнного стану, держава повинна забезпечити гуманне поводження та дотримання мінімальних стандартів утримання.

Поліція та інші правоохоронні органи стають ключовими суб'єктами системи захисту прав людини у воєнний час. Їхня діяльність включає забезпечення правопорядку, охорону критичної інфраструктури, розслідування воєнних злочинів, документування порушень.

В. Іванцов стверджує: «У діяльності правоохоронних органів під час війни особливого значення набувають принципи законності та недопущення перевищення повноважень» [4, с. 240]. Це означає, що навіть у кризових умовах працівники поліції мають діяти виключно в межах закону.

Забезпечення правопорядку повинно поєднуватися з: недопущенням катувань; забезпеченням права на захист затриманих; фіксацією злочинів проти цивільних; взаємодією з міжнародними інституціями. Таким чином, правоохоронні органи виступають центральним елементом у структурі забезпечення прав і свобод.

Важливим елементом захисту прав людини під час війни є система контролю. В середині держави це: Уповноважений Верховної Ради з прав людини; громадські організації; судовий контроль; прокуратура.

На міжнародному рівні діють механізми ООН, РЄ, ЄСПЛ та інші інституції.

У своїй доповіді О. Пашинський підкреслює: «Громадський контроль за діями держави в умовах воєнного стану є необхідною умовою збереження демократичних основ та запобігання зловживанням» [6, с. 123].

Україна також зберігає свої міжнародні зобов'язання щодо прав людини, що накладає на державу обов'язок діяти в межах міжнародних стандартів, навіть коли вона застосовує обмеження прав. Головне завдання держави у воєнний час – знайти баланс між необхідністю захисту національної безпеки та обов'язком зберігати права людини. Цей баланс базується на: принципі законності; принципі пропорційності; принципі правової визначеності; прозорості рішень; можливості судового оскарження рішень держави.

Як підкреслює Р. Бойко, «держави повинні забезпечити громадянам реальні механізми захисту від неправомірного втручання, навіть якщо таке втручання обґрунтовується воєнною необхідністю» [1, с. 30].

Право на захист у воєнний час виступає ключовим елементом системи гарантій прав людини, адже саме воно дозволяє мінімізувати ризики зловживань державної влади та забезпечити повагу до гідності кожної особи навіть у надзвичайних умовах. Проаналізовані нормативні акти, наукові джерела та практика міжнародних інституцій підтверджують, що, попри можливість тимчасового обмеження окремих прав, держава зобов'язана забезпечити кожному доступ до правової допомоги, справедливого суду та ефективних засобів юридичного захисту.

Таким чином, право на захист людини у воєнний час – це не лише сукупність норм, а й функціональна система, спрямована на збереження людяності під час найбільших викликів для держави.

Разом із тим у воєнний період зростає кількість проблем, пов'язаних із затриманнями, доступом до адвоката, обмеженням процесуальних можливостей та ризиками порушення гуманітарного права. Це потребує подальшого вдосконалення законодавства, зміцнення інституційної спроможності судової та правозахисної систем, а також розширення міжнародного співробітництва.

Отже, право на захист у воєнний час має залишатися непорушним стандартом демократичної держави, що гарантує збереження прав людини та підтримує верховенство права навіть у найскладніших історичних умовах.

Література:

1. Бойко Р. Гарантії прав та свобод людини в умовах воєнного стану: конституційний вимір. *Права людини під час дії правового*

режиму воєнного стану : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 29–31.

2. Бредіхіна М. Міжнародні зобов'язання та механізми захисту прав людини під час конфліктів. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 148–151.

3. Веселов М., Єднак Д. Забезпечення права на життя в умовах постійних ворожих атак. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : матеріали конференції. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 31–34.

4. Іванцов В. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів під час війни. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 239–241.

5. Мартинюк Я. Окремі аспекти забезпечення захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 59–61.

6. Пашинський О. Громадський контроль за дотриманням прав людини під час воєнного стану. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 122–124.

7. Славінська А. Право людини на інформацію під час дії правового режиму воєнного стану. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 130–132.